

УДК 582.632.1

В.І. МЕЛЬНИК¹, Л.А. САВЧУК²

¹ Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

² Луцький державний технічний університет
Україна, 43018 м. Луцьк, вул. Львівська, 75

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОШИРЕННЯ BETULA HUMILIS SCHRANK В УКРАЇНІ

*За результатами аналізу гербарних зразків та літературних даних складено картосхему поширення *Betula humilis* Schrank в Україні, встановлено регресивні зміни в ареалі виду. Запропоновано заходи щодо охорони виду.*

Betula humilis Schrank – рідкісний вид флори нашої країни, занесений до Червоної книги України. Це палеарктичний, бо-реальний вид, гляціальний релікт. Береза низька поширена переважно на Поліссі (Волинське, Житомирське, Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське, Мале Полісся), де проходить південна межа ареалу, в Розточчі та зрідка трапляється в Правобережному Лісостепу України.

Географічне поширення берези низької висвітлене в роботах Т.Л. Андрієнко, Ю.Р. Шеляга-Сосонка [3]; Є.М. Брадїс, А.Ф. Бачуріної [6], І.А. Перфільєва [12], у флорі УРСР [15], Червоній книзі України [16]. Однак досі не існує систематизованого переліку місцезростань *Betula humilis* в Україні, який би дав змогу об'єктивно оцінити реальну картину поширення виду.

Матеріал і методика досліджень

Об'єкт дослідження – *Betula humilis* Schrank – належить до родини Betulaceae, порядку Betulales.

Аналіз географічного поширення проводили відповідно до фізико-географічного районування України шляхом фіксування

місцезростань *Betula humilis* за літературними даними та матеріалами гербаріїв Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (KW), Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (KWHN), Львівського природничого музею НАН України (LWS), Львівського національного університету ім. І. Франка (LW), Волинського краєзнавчого музею (LUM) та Інституту екології Карпат (м. Львів).

Результати досліджень

За результатами аналізу було складено картосхему географічного поширення берези низької в Україні (див. рисунок).

Наводимо перелік місцезнаходжень *Betula humilis*.

Місцезростання, виявлені до 1900 р.:

Волинське Полісся

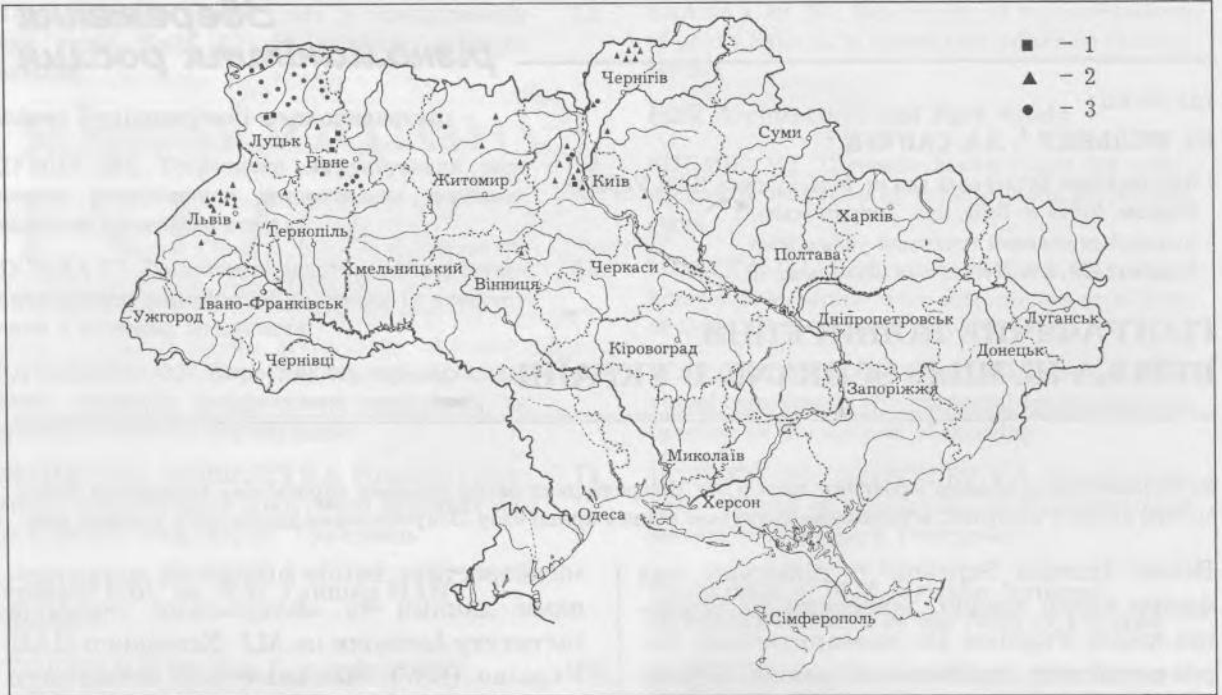
Волинська область:

Ківерцівський район: с. Цумань, 1886, Vandas [17]; с. Олика, 1886, Vandas [17]; с. Берестяни, 1897, Пачоський [11];

Турійський район: с. Туропин, 1888, Пачоський [11]; с. Замости, 1888, Пачоський [11].

Київське Полісся

Київська губернія: недалеко від Борщагівки, на болотах, 31.07.1844 (Гербарій Роговича).

Географічне поширення *Betula humilis* Schrank в Україні:

1. Місцезнаходження, виявлені до 1900 р. 2. Місцезнаходження, виявлені з 1901 р. по 1950 р. 3. Місцезнаходження, виявлені з 1951 по 2003 р.

Чернігівське Полісся

Чернігівська губернія:

12.08.1844, 13.08.1844 (Гербарій Роговича).

Місцезростання, виявлені в період з 1901 по 1950 рр.:

Українське Полісся

Волинське Полісся

Волинська область:

Ківерцівський район: с. Ківерці. Сінокісна ділянка на місці осушених боліт, 17.06.1949, Б.В. Заверуха (KW); Ківерцівське лісництво. Вздовж дренажної канави на підсушеному болоті, 18.06.1949, А. Роснгі (KW); Ківерцівське лісництво. Серед заростей кущів на осушеному торфовищі, 19.06.1949, А. Роснгі (KW); Ківерцівське лісництво. На висушеному торфовищі. Завишки до 2 м. 18.06.1949, А.І. Барбарич, О.Г. Барбарич (KW); Ківерцівське лісництво.

На висушеному торфовищі біля траси, 18.06.1949, А.І. Барбарич (KW).

Маневицький район: мезотрофна сосново-осоково-журавлино-сфагнова ділянка, болото Вутишино на схід від с. Соф'янівка, 08.08.1949, Є.М. Брадiс, Радiєвський (KW); велике болото, урочище Залезбизин, с. Соф'янівка, осоково-березове болото, 08.08.1949, Є.М. Брадiс, А.Ф. Бачурiна (KW); велике болото до 2-3 км, 09.08.1949, А.Ф. Бачурiна, Є.М. Брадiс (KW); мезотрофна осоково-андромедово-сфагнова ділянка болота Березино на південний схід від с. Пнівне, 01.08.1949, Є.М. Брадiс (KW); с. Кримне, на торфовищі, 31.07.1949, А.І. Барбарич, О.Г. Барбарич (KW); Криничне, С. Мацко (LUM).

Ратнівський район: урочище с. Заболоття, болото біля оз. Тур, 25.07.1949, А.І. Барбарич, О.Г. Барбарич (KW).

Житомирське Полісся

Житомирська область:

Коростенський округ на Волині. Болото Рудня, Радовельської болотяної дослідної станції, 16.08.1924, D. Zerov (KW), [8].

Район Житомирської міськради, с. Вереси, на торфовищі, 10.09.1932, А. Барбарич (KW).

Овруцький район: с. Гладковичі, сінокіс на болоті, 20.06.1950 (KW).

Брусилів, піщані схили в долині Здвиж, 10.08.1928, Прянишников (KW);

Київське Полісся

Київська область:

Околиці м. Києва: Святошино, на осоково-гіпновому болоті, 07.1924, Лазаренко (KW); Святошино, на сфагновому болоті, Котов (KW); Святошино, болото на лівому березі р. Нова Гребля, 03.07.1921, Д. Зеров, П. Оксіюк (KW); Святошино, болото, 28.06.1924, Полянська (KW); Святошино, болото на лівому березі р. Нова Гребля, праворуч від Бр.-Литов. дороги, 03.07.1921, Д. Зеров, П. Оксіюк (KW); Святошино, на торф'яному лузі, 30.07.1909, А. Лоначевський (KW); Святошино, на сфагновому болоті, 06.07.1938 (KW); Святошино, на болоті коло р. Нова Гребля, 07.07.1922 (KW); Святошино, на осоково-гіпновому болоті, 07.1924, А. Лазаренко (KW).

Околиці м. Києва: біля с. Борщагівка, на торф'яному болоті, 22.07(5.07.) 1924 (KW); біля с. Біличі. На болоті біля р. Нова Гребля, 02.06.1918, Семенкевич (KW); біля с. Біличі, 06.08.1922, Семенкевич (KW); с. Романівка, болото, 13.06.1908, Ф.А. Сациперов (KW); біля хутора Стоянка, на болоті біля р. Ірпін, між кущами, 15.07.1926, Ю. Семенкевич (KW); с. Телячі, торф'яне болото в долині р. Нова Гребля, 24.05.1908, С.Н. Васильєв-Яковлев (KW).

Болото за р. Ірпін, біля с. Ірпін, 03.06.1945, Ярмоленко (LW); біля р. Ірпін, урочище "Круча", 03.06.1945, Ярмоленко (LW); правий берег р. Ірпін, 3 км південніше с. Ірпін, урочище "Круча", 1945 (LW).

Сфагнове болото біля с. Березань Переяславського повіту Полтавської губернії, 15.08.1920 (KW).

Чернігівське Полісся

Чернігівська область:

Городянський район: околиці с. Бурівка, болота, 27.07.1939, Левіна, Котов (KW); околиці с. Бурівка, болотна дослідна станція, болото "Замглай", 28.09.1932, Левіна, Котов (KW); околиці с. Бурівка, біля хутора Мамонтов, осоково-сфагнове болото в заплаві р. Крюків, 17.07.1932, leg. N. Dsutenko, F. Levina, det. M. Kotov (KW); околиці с. Великий Листвен, болото, 01.09.1932, збір. Левіна, визн. М. Котов (KW); околиці с. Великий Листвен, болото в заплаві р. Крюків, 29.07.1932, М. Котов (KW); підтерасне болото заплави р. Десна, околиці с. Смолин, 26.07.1929, Муслін (KW); с. Хрипівка, біля урочища "Рангове", болото в заплаві р. Смяч (KW); с. Хрипівка, урочище "Червоні гори", заплава р. Смяч, болото, 23.07.1932 (KW); с. Хрипівка, в заплаві р. Смяч, болото, 22.07.1932, Котов (KW); с. Хрипівка, урочище "Рангове", болото в заплаві р. Смяч, 22.07.1932 (KW); округ "Городні", болото, 05.08.1932, (KW); околиці м. Городня, болото, 05.09.1932, leg. F. Levina, det. M. Kotov (KW).

Козелецький район: околиці с. Козелець, вільшаник в підтерасі заплави р. Десни, 26.07.1929, Котов (KW); біля с. Косачівка, болото Видра, 03.08.1930 (KW); околиці с. Косачівка, болото Видра, 05.08.1930 (KW).

Чернігівський округ: Ковпитське болото між с. Ковпита та с. Навози (с. Дніпровське, Чернігівський р-н), 27.08.1929, Зеров (KW).

Мале Полісся

Львівська область:

Сокальський район: с. Горбків, Круль, Жегота (LWS).

Радехівський район: смт Лопатин, 10.01.1947, Лобачевський (LWS).

*Лісостеп**Розточчя*

Львівська область:

Яворівський район: торфовище під Шклом, 05.07.1948, Мадамські (LW); с. Ставки на мочарах, зібрав Любешівський, визначив Я. Шаферів (LWS); район Яворова: Страдч, збр. Стойко (LWS); с. Рясне-Руське, на торфовищі (LWS); с. Рясне, на торфовому лузі, 07.06.1934 (LWS); с. Рясне, на торфовищах в селі, 19.05.1911, М. Матляківна, Вільчинський (LWS); на болоті Янів, 27.05.1949 (LWS).

Івано-Франківський район: торфовище Стені, 11.07.1950, Слободян (LWS); с. Стені на торфовищах, на височині, Раціборський (LWS); Steni kolo Szkla. Torfowisko wuzynne, 07.05.1910, Zb. M. Raciborski (LWS); торфовища Стені, 30.06.1948, визн. Малиновський (LWS).

Самбірський район: околиці с. Чайковичі. Болото в заплаві р. Дністер, торфовище, 12.06.1950 (KW); с. Велика Лілина, наддністрянські болота, 19.06.1950, збр. Слободян, 13.07.1998, визн. Кузярін (LWS); околиці с. М. Белина. Болото в центральній частині заплави р. Ржепра, 11.07.1950 (KW); *V. pubescens* Ehrh * *V. humilis* Srank. На березі торфовища "Dykie". Lako kolo Sambora, 15.06.1929, [Madalh...] (LWS).

Район Пустомита: с. Білогорща, на лугах, 10.1920 (LWS); торфовище району Пустомита, 13.05.1934 (LWS); велике болото, 1935, А. Реман (LWS); болото, 14.07.1945, Попов (LWS); болота, 06.09.1947, Юзьків (LWS).

Roztocze: Torfowisko w Rresnie polskiej pod Lwowem, 19.05.1911, M. Matlacowna, T. Wilczynski (KW), (LWS).

Дністровсько-Дніпровська лісостепова провінція

Вінницька область:

Погребищенський район: Новий Фастів, Монтр., [15].

Лівобережно-Дніпровська лісостепова провінція

Сумська область:

Заплава р. Десни, підтерасне болото, околиці с. Конятин на Конотопщині, 03.07.1929, М. Куслін (KW).

Місцезростання, виявлені після 1950 р.*Українське Полісся**Волинське Полісся*

Волинська область:

Камінь-Каширський район: Нуйнівське лісництво, обхід № 9, змішаний ліс, 28.08.1976, І.С. Івченко (KW); ландшафтний заказник "Мішеч", с. Воєгоща, болото навколо озера, 1999 [13]; болото поблизу с. Великий Обзир, 1984 [13]; болото навколо м. Камінь-Каширський, 1984 [14].

Ківерцівський район: поблизу с. Жабка, 4 км на північний схід від м. Луцьк. На узліссі південної експозиції, де ліс межує із заболоченою лукою, 1984 [14].

Ковельський район: оз. Любче, 1998, В.П. Гелюта (KW) [7]; оз. Мідікійське, 4 км на південь від с. Рокитниця, 1985, В.К. Терлецький (KW); заказник "Нечимне" біля с. Скулин, болото біля озера, 28.07.1981, Т.Л. Андрієнко (KW), [2].

Любешівський район: південно-східні околиці с. Угриничі, Новочеревищанське лісництво, озеро Шині [13].

Маневицький район: болото Черемиське, 1984 [14].

Ратнівський район: заболочені береги озера поблизу с. Самара, 1984 [14]; заболочені береги озера поблизу с. Тур, 1984 [14].

Старовижнівський район: поблизу с. Комарово, ботанічний заказник "Озерище", 2003, В.І. Мельник, В.В. Олешко, Л.А. Савчук, О.Р. Баранський.

Шацький район: с. Мельники, болото Піддовге-Підкругле, 1971 [1]; болото Лука, 1971 [1]; ландшафтний заказник "Чахівський", болото сфагнового типу, що оточує озеро Чахове, 1999 [6]; с. Мельники, північ-

ні околиці, 1 км на схід, болото Уничі, 1998–2000, В.І. Гончаренко (LW).

Рівненська область:

Березнівський район: по дорозі Березне-Балашов, 35 км, у змішаному лісі на болоті, рідко, 17.06.1975, збір. і визн. І.С. Івченко (KW).

Костопільський район: околиці с. Суск, "Суський ліс", в змішаному лісі рідко, 10.06.1975, збір. і визн. І.С. Івченко (KW).

Рівненський район: околиці с. Решутськ, змішаний ліс, болото, рідко, 10.06.1975, збір. і визн. І.С. Івченко (KW).

Житомирське Полісся

Житомирська область:

Житомирський район: Вереси, Барбарич [15];

Житомирський ДЛГ: Богунське лісництво, на мезотрофному ключовому бугрі, 9.05.1998, О.О. Орлов;

Олевський район: 18.07.1975, І.С. Івченко.

Олевський ДЛГ: Зубновицьке лісництво на мезотрофному болотці-блюдці, 10.08.1990, О.О. Орлов.

Київське Полісся

Київська область:

Околиці м. Ірпінь: у сосново-дубовому лісі на правому березі р. Ірпінь, 09.08.1969, С.С. Харкевич (КВНА); на болоті в 1,5–2,0 км від р. Ірпінь, 16.08.1969, С.С. Харкевич, І.І. Гордієнко (КВНА); р. Ірпінь, берег, узлісся, 13.09.1969, М.В. Клоков (Гербарій Клокова).

Чернобильський район: лівий берег р. Тетерів, Медвинське болото, 26.08.1968 (KW).

Чернігівське Полісся

Чернігівська область:

Козелецький район: болото Видри, біля хутора Городок та с. Сирокотичі, 18.06.1965, Л.С. Балашов (KW), 18.07.1965, Л.С. Балашов (KW).

Лісостеп

Волинська височина

Рівненська область:

Гоцанський район: с. Мнишин, на заторфованому болоті в заплаві р. Горині, 20.07.1952, збір. і визн. А.І. Барбарич (KW).

Дубнівський район: с. Клинець; заплава р. Збитиньки (заторфована), 23.09.1952, збір. і визн. А.І. Барбарич (KW).

Здолбунівський район: с. Новий Івачків, на торфовищі, 19.09.1952, збір. і визн. А.І. Барбарич (KW).

Мізоцький район: околиці с. Ступне, на торфовищі, 10.09.1952, збір. і визн. І.С. Івченко (KW); с. Гурби на торфовищі, 10.09.1952, збір. і визн. А.І. Барбарич (KW); с. Велика Мощаниця, А.І. Барбарич [4, 10].

Острозька долина: Буцанське болото [10].

Розточчя

Львівська область:

Золочівський район: 1,5 км від с. Кругов до заходу. Заплава верхньої частини Західного Бугу, потік Круговський. Зарослі берези пухнастої, осики, на осушених торф'яних луках, 27.07.1989, О.О. Кагало (Інститут екології Карпат); на болотах частково осушеного болотного масиву верхньої частини Західного Бугу, між с. Колтів, Кругів і Верхобужжя, 25.07.1989, О.О. Кагало (Інститут екології Карпат); околиці с. Колтів, заплава р. Західний Буг, між с. Колтів, Кругів і Верхобужжя. Зарості кущів серед болотистих луків, 14.08.1988, О.О. Кагало (LW).

м. Львів: 14.04.1957, Тріменко (LWS); м. Львів, Яроліш (LWS).

Яворівський район: с. Іваново-Франково (Янів), вологі місця, 20.09.–16.10.1956, Стойко (KW); с. Іваново-Франково, 1 км північніше, вологі луки, рідко, 23.05.1986, М. Загульський (KW); заповідник "Розточчя", північніше Янівського озера, зарості кущів серед болотистих луків, 22.08.1985, О.О. Кагало (LW); заповідник "Розточчя", урочище Заливки, в березовому

Кількість відомих місцезростань *Betula humilis* Schrank в Україні

№ пор.	Адміністративна область	Кількість відомих місцезнаходжень			
		до 1900 р.	1900–1950 рр.	після 1950 р.	Разом
1	Волинська	5	12	16	33
2	Рівненська	–	2	10	12
3	Житомирська	–	4	4	8
4	Київська	1	19	4	24
5	Чернігівська	1	14	1	16
6	Вінницька	–	1	–	1
7	Сумська	–	1	–	1
8	Львівська	–	22	9	31
	Усього				126

рідколіссі, 22.08.1985 (Інститут екології Карпат).

Результати проведених досліджень свідчать про істотне зменшення ареалів *Betula humilis* після 1950 р.: 44 місцезнаходження за період з 1951 до 2003 р. порівняно з 82 – до 1950 р. (див. таблицю). Зокрема значно зменшилася кількість популяцій берези низької в Київській, Чернігівській та Львівській областях. У зв'язку з цим пропонується взяти під охорону усі місцезнаходження виду в Україні.

Висновки

Таким чином, за період з 1880 до 2003 р. в Україні виявлено 126 місцезростань берези низької. Слід зазначити, що *Betula humilis* була рідкісною на Поліссі в голоцені. Так, за даними палеоботанічних та радіохронологічних досліджень озера Болотне в Турійському районі Волинської області [5]; її участь у рослинному покриві упродовж суббореального та субатлантичного періодів голоцену була незначною.

На стан популяції *Betula humilis* в Україні негативно впливає забудова приміських територій, видобуток торфу, осушення боліт та інші антропогенні чинники, внаслідок чого багато місцезростань було знищено. Нині *Betula humilis* охороняється в Шацькому природному національному парку, в заказниках Нечимне, Мішич, Чахівський,

Озерище. Зважаючи на цінність генофонду *Betula humilis* поблизу південної межі ареалу пропонується взяти під охорону всі місцезростання виду в Україні.

1. Андрієнко Т.Л., Кузьмичов А.І., Прядко О.І. Болота в районі Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 6. – С. 727–733.

2. Андрієнко Т.Л., Партика Л.Я. Рослинність та флористичні особливості заказника "Нечимне" (Волинська обл.) // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 1. – С. 90–94.

3. Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. – К.: Наук. думка, 1983. – 216 с.

4. Барбарич А.І. Фрагменти рослинності боліт перехідного типу на межі Волинського Лісостепу і Малого Полісся УРСР // Укр. ботан. журн. – 1966. – 23, № 1. – С. 104–106.

5. Безусько Л.Г., Безусько Т.В., Ковалюх М.М. Палеоботанічні та радіохронологічні дослідження відкладів озера Болотне (Україна, Волинська обл.) // Національний університет "Києво-Могилянська Академія". Наукові записки. Біологія та екологія. – 2001. – Т. 19. – С. 43–50.

6. Брадїс Є.М., Бачурина А.Ф. Рослинність УРСР. Болота УРСР. – К.: Наук. думка, 1969. – 242 с.

7. Гелота В.П., Вакаренко Л.П., Дубина Д.В. Рослинність проєктованого заказника "Озеро Любче" (Західне Полісся) // Укр. ботан. журн. – 2000. – 57, № 1. – С. 37–42.

8. Зеров Д.К. Опис рослинності Рудня-Радовельської болотної дослідної станції // Рудня-Радовельська болотна дослідно-меліоративна станція. – 1928. – Вип. 5. – 15 с.

9. Івченко І.С. Сучасний стан охорони рідкісних та зникаючих видів дендрофлори України // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 3. – С. 81–86.

10. Мельник В.И., Савчук Р.И., Баточенко В.И. Растительный покров Острожской проходной долины (Украина) // Ботан. журн. – 2001. – 86, № 12. – С. 112–119.

11. Пачоский И.К. Флора Полесья и прилежащих местностей // Тр. С.-Петербургского об-ва естествоиспытателей. – 1897. – Т. 27. – 103 с.

12. Перфильев И.А. *Betula humilis* Schr. в Европейской части СССР // Ботан. журн. – 1935. – 20, № 6. – С. 617–645.

13. Природно-заповідний фонд Волинської області. – Луцьк: Ініціал, 1999. – 48 с.

14. Терлецький В.К. Нові місцезнаходження рідкісних видів на Західному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 5. – С. 94.

15. Флора УРСР. – К.: АН УРСР, 1952. – Т. 4. – 690 с.

16. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: Укр. енциклопедія, 1996. – 608 с.

17. Vandas K. Ein Beitrag zur Kenntnis der Flora Wolhynies // Österreichische Botanische Zeitschrift, 1886. – 36, № 5–6. – S. 155–157, 192–195.

Рекомендував до друку
П.С. Булах

В.И. Мельник¹, Л.А. Савчук²

¹ Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

² Луцкий государственный технический университет, Украина, г. Луцк

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ BETULA HUMILIS SCHRANK В УКРАИНЕ

По результатам анализа гербарных образцов и литературным данным составлена картосхема распространения *Betula humilis* Schrank, установлены регрессивные изменения в ареале вида. Предложены рекомендации по охране вида.

V.I. Melnik¹, L.A. Savchuk²

¹ M.M. Grishko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

² Lutzk State Technological University, Ukraine, Lutzk

GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION OF BETULA HUMILIS SCHRANK IN UKRAINE

The map of *Betula humilis* Schrank distribution was formed as a result of the analysis of herbarium samples and literature data. The regressive changes in the area of the species are determined. Recommendations for protection of *Betula humilis* Schrank in Ukraine are proposed.